UDK 811.163.6’367
Janez Orešnik
Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVENSKI TRPNIK NA *SE* (V NARAVNI SKLADNJI)

V okviru naravne skladnje (ki je veja teorije naravnosti) se določajo predpostavke, na podlagi katerih se dajo napovedati naslednje razmere v slovenskem trpniku na *se* (kot *išče se Urša Plut, išče se Uršo Plut*): 1) Trpnik na *se* je manj pogosten od trpnika z deležnikom. 2) Trpnik podvrste *išče se Urša Plut* se rabi domala samo v tretjih glagolskih osebah, trpnik z deležnikom v vseh glagolskih osebah. 3) Trpnik podvrste *išče se Uršo Plut* je manj pogosten kot trpnik podvrste *išče se Urša Plut*. 4) V trpniku podvrste *išče se Uršo Plut* je prizadeto in situ, v trpniku podvrste *išče se Urša Plut* prizadeto ni umeščeno in situ.

Slovenian distinguishes between the past participle passive and the (personal and impersonal) reflexive passive. In this paper, the weight is on the reflexive passive.

Natural Syntax (a branch of Naturalness Theory) defines the presuppositions with whose help the following state of affairs in the Slovenian reflexive passive can be predicted: (1) The reflexive passive is less frequent tokenwise than the past participle passive. (2) The personal reflexive passive is used almost only in the third grammatical persons, whereas the past participle passive is used in all grammatical persons. (3) The impersonal reflexive passive is less frequent tokenwise than the personal one. (4) In the impersonal subtype the patient is in situ, whereas in the personal subtype the patient is not in situ.

Ključne besede: teorija naravnosti, skladnja, trpnik, slovenščina

Key words: naturalness theory, syntax, passive, Slovenian

Naravna skladnja je deduktivna jezikoslovna teorija (v razvoju), ki določa predpostavke, na podlagi katerih so neke (obliko)skladenjske razmere napovedljive – in tako na opisni ravnini razložene. Osnovna vrsta predpostavk so t.i. lestvice naravnosti in pravila ujemanja med soodnosnimi vrednostmi po dveh lestvic. (Obliko)skladenjske razmere so predstavljene v obliki med sabo primerljivih dvojnic. Naravna skladnja ne vsebuje nikakršne tvorbene sestavine.

Lestvica naravnosti se v najsplošnejši obliki glasi >nat (A, B), kjer sta A in B »vrednosti« lestvice. A se nanaša na ugodno za govorca, B pa na ugodno za ogovorjenega. Dovoljeni sta dve razširjeni lestvici, in sicer >nat (A + B, B) in >nat (A, A + B); razširjeni lestvici sta veljavni, kadar je veljavna soodnosna osnovna lestvica oblike >nat (A + B).

Lestvice naravnosti se utemeljujejo z naslednjimi načeli/merili naravnosti (v nadaljevanju: aksiomi):

(a) Načelo ugodnega za govorečega in ugodnega za ogovorjenega. Kar je ugodno za govorečega, je bolj naravno; govoreči je namreč središče sporazumevanja. Z lestvico: >nat (ugodno za govorečega, ugodno za ogovorjenega). Ta pogled na naravnost pozna jezikoslovje že dolgo (Havers 1931: 171), in sicer pod imenoma težnja po gospodarnosti (to izkorišča predvsem govoreči) in težnja po natančnosti (ta godi predvsem ogovorjenemu).

(b) Načelo najmanjšega napora (Havers 1931:171). Kar se bolj sklada s tem načelom, je govorečemu bolj naravno. Kar je za govorečega kognitivno preprosto, se zlahka tvori, zlahka prikliče iz spomina itd.
(c) Prototipičnost. Kar je bližje prototipu, je bolj naravno ogovorjenemu. Govorečemu je bližje neprototipično.
(č) Stopnja včlenjenosti v zgradbo. Kar je bolje včlenjeno v svojo zgradbo, je govorečemu bolj naravno.
(d) Pogostnost (v duhu Fenk-Oczlon 1991). Kar je v nekem jeziku bolj pogostno kot pojavnica (izraz po Gorjanc 2002: 10), je govorečemu bolj naravno. Kar je za govorečega kognitivno preprostejše, se več rabi. (Toda obratno ne drži: kar je govorečemu naravno, ni nujno pogostno.)
(e) Majhen nasproti velikemu razredu. Raba (enote iz) majhnega razreda je govorečemu bolj naravna kot raba (enote iz) velikega razreda. Med tvorjenjem sporočila govoreči lažje izbira iz majhnih razredov kot iz velikih.
(f) Specializirana nasproti nespecializirani rabi. Če je na voljo specializiran način za izražanje neke kategorije, je specializirani način govorečemu zelo naraven za izražanje tiste kategorije. Denimo, da ima jezik povratne osebne zaimke. Slednji so specializirani za izražanje povratnosti (medtem ko drugi osebni zaimki niso specializirani za izražanje povratnosti, četudi jo morda pod določenimi pogoji izražajo) in njihova raba za izražanje povratnosti je govorečemu zelo naravna: >nat (+ povratni, – povratni) / osebni zaimek za izražanje povratnosti.
(g) V vsaki zgradbi je premik enote na levo govorečemu bolj naraven od premika enote na desno. (Premik na levo je bolj naraven od nepremika. Premik na desno je manj naraven od nepremika.)
(h) Sprejemljiva nasproti nesprejemljivi rabi. Kar je sprejemljivo, je govorečemu bolj naravno od nesprejemljivega. Bistveni razlog za sprejemljivost neke skladenjske zgradbe je ravno njena večja naravnost za govorečega v primerjavi s soodnosno nesprejemljivo zgradbo.
(i) Kar je bolj razširjeno po jezikih sveta, je govorečemu bolj naravno (tipološko načelo). Kar je za govorečega kognitivno bolj preprosto, se rabi v več jezikih.

Navadno zadošča, da se neka lestvica utemelji z enim izmed gornjih aksiomov, pri čemer tisti aksiom podpira bodisi vrednost A bodisi vrednost B lestvice; nepodprta vrednost zavzame edino preostalo mesto v lestvici. Seveda se lestvica lahko podpre z več aksiomi. Morebitno nasprotje med aksiomi, s katerimi se podpre neka lestvica, se razreši z uporabo omejitev, ki določajo uteži za povezovanje aksiomov. Doslej sem oblikoval le malo takih omejitev, nisem namreč še naletel na kdove koliko v tej zvezi bistvenega jezikovnega gradiva.

Lestvice naravnosti so bistveni del t.i. izpeljav, v katerih se izračunavajo napovedi o razmerah v jezikovnem gradivu.

V vsaki izpeljavi igrajo pomembno vlogo pravila ujemanja. Ta pravila uravnavajo povezovanje soodnosnih vrednosti obeh lestvic, ki sta omenjeni v izpeljavi. Ujemanje more biti vzporedno ali križno. Recimo, da sta lestvici >nat (A, B) in >nat (C, Č). Vzporedno ujemanje poveže vrednost A z vrednostjo C in vrednost B z vrednostjo Č. Križno ujemanje pa poveže A s Č in B s C.

Pomembno vprašanje je, kdaj je ujemanje vzporedno in kdaj križno. Vzporedno ujemanje je privzeta vrednost (t.i. default). Izkušnja ob delu z mnogimi zgledi kaže, da križno ujemanje nastopi, kadar je jezikovno gradivo izpeljave omejeno na neko t.i. skrajno nenaravno okolje. Slednje je definirano kot vrednost B lestvice >nat (A, B), kadar se lestvica ne da podaljšati v desno, tj. kadar ni nobene take vrednosti, ki bi bila še manj naravna od vrednosti B.

Sedanja vednost o naravni skladnji ne zmore razložiti, v čem je »višji« smisel dveh vrst ujemanja in zakaj sta razvrščeni, kot sta.

Zaradi nadaljevanja moram najprej utemeljiti lestvico >nat (neprehodnost, prehodnost). Podpira jo načelo najmanjšega napora, točka (b) v seznamu aksiomov, kajti število udeleženskih vlog je v neprehodnih zgradbah redno manjše kot v prehodnih zgradbah.

V trpniku sta udeleženi isti osnovni udeleženski vlogi kot v prehodnem tvorniku, namreč vršilec/nosilec in prizadeto. Zato gresta tako trpnik kot prehodni tvornik v okvir prehodnosti, slednja pa tvori skrajno nenaravno okolje, kot je razvidno iz že navedene lestvice >nat (neprehodnost, prehodnost). Pri parametru neprehodnost – prehodnost namreč ni nobene vrednosti, ki bi bila še manj naravna kot prehodnost. Tako je na tem področju potrebno že omenjeno križno ujemanje.

Prizadeval sem si, da bi bili zgledi preprosti in pregledni.

Prehajam na primerjavo med trpnikom s trpnim deležnikom in trpnikom na *se*. Najprej o relativni pogostnosti obeh, o čemer govori naslednja izpeljava:

1) Slovenščina. Trpnik na *se* in trpnik z deležnikom. Trpnik na *se* je manj pogosten od trpnika z deležnikom. Trpnik na *se* se namreč rabi domala samo v tretjih glagolskih osebah, trpnik z deležnikom pa v vseh glagolskih osebah.

Dvojnici: trpnik na *se* in trpnik z deležnikom. – Izpeljava poteka v skrajno nenaravnem okolju »prehodnost«.

1. Domneve naravne skladnje:

   1.1. >nat (trpnik na *se*, trpnik z deležnikom)

   Tj., trpnik na *se* je bolj naraven od trpnika z deležnikom. – Trpnik na *se* domala nikoli ne izraža vršilca/nosilca glagolskega dejanja, medtem ko ga trpnik z deležnikom lahko izraža. Po načelu najmanjšega napora, točka (b) v seznamu aksiomov.

   1.2. >nat (bolj, manj) / pogostno

   Tj., bolj pogostno je naravnejše od manj pogostnega. – To je kar načelo pogostnosti, točka (d) v seznamu aksiomov.

2. Pravila križnega ujemanja:

   2.1. vrednost A teži po povezovanju z vrednostjo Č,

   2.2. vrednost B teži po povezovanju z vrednostjo C.

3. Posledice:

   Če jezik loči med trpnikom na *se* in trpnikom z deležnikom, tako da je eden bolj, drugi manj pogosten, tedaj teži trpnik na *se*, da bi bil manj pogosten, in trpnik z deležnikom teži, da bi bil bolj pogosten. Q.E.D. (Ne pričakujemo obratnih razmer.)

Tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani* se rabi domala samo v tretjih slovničnih osebah. Mimogrede: to NE pomeni, da je ta tip brezosebkovni; ne nahajamo ga namreč samo v 3. osebi ednine (kakor ravno prave brezosebkovne zgradbe), temveč tudi v 3. osebi

dvojine in množine, npr. *knjigi sta se tiskali v Ljubljani* in *knjige so se tiskale v Ljubljani*. Sestaviti se da naslednja izpeljava:

2) Slovenščina. Trpnik na *se* podvrste *knjiga se je tiskala v Ljubljani* nahajamo domala samo v tretjih osebah, medtem ko se trpnik z deležnikom rabi v vseh osebah.

Dvojnici: trpnik na *se* podvrste *knjiga se je tiskala v Ljubljani* in trpnik z deležnikom. – Izpeljava poteka v skrajno nenaravnem okolju »prehodnost«.

1. Domneve naravne skladnje:

1.1. >nat (tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani*, trpnik z deležnikom)

Tj., tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani* je bolj naraven od trpnika z deležnikom. – Tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani* domala nikoli ne izraža vršilca/nosilca glagolskega dejanja, medtem ko ga trpnik z deležnikom lahko izraža. Po načelu najmanjšega napora, točka (b) v seznamu aksiomov.

1.2. >nat (1./2., 3.) / slovnična oseba

Tj., prva/druga slovnična oseba je bolj naravna od tretje. – Slovnična oseba se v prvi vrsti loči pri osebnih zaimkih (v številnih jezikih samo pri njih). Zato o naravnosti slovnične osebe odločajo osebni zaimki. (Torej ni naključje, da se slovnična oseba imenuje ravno »oseba«.) Obstajajo jeziki, ki ločijo osebne zaimke samo v prvi in drugi osebi, v tretjih osebah pa rabijo namesto osebnih zaimkov npr. kazalne zaimke. Tako sta prva in druga oseba naravni po tipološkem načelu, točka (i) v seznamu aksiomov.

Posebni primer od 1.2:

1.2.1. >nat (1./2. ь 3., samo 3.) / slovnična oseba

Tj., razmere, v katerih se rabijo vse tri slovnične osebe, so bolj naravne od razmer, v katerih se rabi samo tretja oseba. – Lestvica je dovoljene razširjene oblike >nat (A + B, B) in je samodejno utemeljena s tem, da je že utemeljena soodnosna osnovna lestvica 1.2.

2. Pravila križnega ujemanja:

2.1. vrednost A teži po povezovanju z vrednostjo C,

2.2. vrednost B teži po povezovanju z vrednostjo Č.

3. Posledice:

Če sta v jeziku tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani* in trpnik z deležnikom, tako da se ena zgradba rabi samo v tretji osebi, druga pa v vseh osebah, tedaj teži tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani*, da bi se rabil samo v tretji osebi, in trpnik z deležnikom teži, da bi se rabil v vseh osebah. Q.E.D. (Ne pričakujemo obratnih razmer.)

4. Opomba. V to izpeljavo se ne da vključiti (brezosebkovni) tip *knjigo se je tiskalo v Ljubljani*, ker se glede na glagolsko osebo in slovnično število preveč loči od (osebkovnega) tipa *knjiga se je tiskala v Ljubljani* in od osebkovnega trpnika z deležnikom.

Naravna skladnja ne tvori ali generira slovničnih oseb, tako da ne more napovedati omejitve na tretjo osebo pri tipu *knjiga se je tiskala v Ljubljani* in rabe vseh oseb pri trpniku z deležnikom. Naravna skladnja napove samo naslednje: če se tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani* in trpnik z deležnikom ločita glede na slovnične osebe, bo ožja možnost uresničena pri tipu *knjiga se je tiskala v Ljubljani* in širša možnost pri trpniku z deležnikom. Z veliko verjetnostjo razmere ne morejo biti obratne. Že to skromno napoved štejem za uspeh.

Pri trpniku na *se* ločimo podvrsti *knjiga se je tiskala v Ljubljani* in neknjižno brezosebkovno *knjigo se je tiskalo v Ljubljani*. Po aksiomih naravne skladnje ju povezuje lestvica >nat (tip *knjigo se je tiskalo v Ljubljani*, tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani*). Lestvica se utemelji z okolnostjo, da se brezosebkovne zgradbe rabijo m.dr. za opisovanje človekovih najbolj osnovnih, celo življenjsko pomembnih dejavnosti, npr. *Janeza žeja, Janeza zebe, podiralo je drevesa*, in ne smemo pozabiti vremenskih glagolov kot *deževati*. Torej so take zgradbe naravne. Gornja lestvica o dveh vrstah trpnika na *se* je torej podprta z razvrstitvijo brezosebkovnosti. Nadaljnja utemeljitev je, da je prizadeto *knjigo* kot premi predmet včlenjeno v stavek globlje od prizadetega *knjiga* kot osebka. Premi predmet je namreč del povedkove skupine, medtem ko osebek ni del nobene skupine, nad njim je razpet samo stavek. Ta utemeljitev velja po načelu o včlenjenosti v zgradbo, točka (č) v seznamu aksiomov.

Zdaj bomo primerjali obe vrsti trpnika na *se*:

3) Slovenščina. Trpnik na *se*. Tip *knjigo se je tiskalo v Ljubljani* je manj pogosten kot tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani*. Brezosebkovni trpnik se namreč rabi samo v 3. osebi ednine, osebkovni tudi v 3. osebi neednine.

Dvojnici: tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani* in tip *knjigo se je tiskalo v Ljubljani*. – Izpeljava poteka v skrajno nenaravnem okolju »prehodnost«.

1. Domneve naravne skladnje:

1.1. >nat (tip *knjigo se je tiskalo v Ljubljani*, tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani*)

Tj., tip *knjigo se je tiskalo v Ljubljani* je bolj naraven od tipa *knjiga se je tiskala v Ljubljani*. – Tip *knjigo se je tiskalo v Ljubljani* je brezosebkovni, medtem ko je tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani* osebkovni. Brezosebkovne zgradbe so bolj naravne od osebkovnih. Vsaka brezosebkovna zgradba je naravna, ker pogosto opisuje človekove dejavnosti, pomembne za preživetje, npr. *Janeza žeja, Janeza zebe, podiralo je drevesa, deževalo je*. Načelo ugodnega za govorečega, točka (a) v seznamu aksiomov. Dalje brezosebkovni trpnik nima osebka, osebkovni pa ga ima. Načelo najmanjšega napora, točka (b) v seznamu aksiomov.

1.2. >nat (bolj, manj) / pogostno

Tj., bolj pogostno je naravnejše od manj pogostnega. – To je kar načelo pogostnosti, točka (d) v seznamu aksiomov.

2. Pravila križnega ujemanja:

2.1. vrednost A teži po povezovanju z vrednostjo Č,

2.2. vrednost B teži po povezovanju z vrednostjo C.

3. Posledice:

Če jezik loči, v okviru trpnika na *se*, med brezosebkovnim in osebkovnim trpnikom, tako da je eden bolj pogosten, drugi pa manj pogosten, tedaj teži brezosebkovni trpnik, da bi bil manj pogosten, in osebkovni trpnik teži, da bi bil bolj pogosten. Q.E.D. (Ne pričakujemo obratnih razmer.)

Lestvica, ki ureja razmerje med tipom *knjigo se je tiskalo v Ljubljani* in tipom *knjiga se je tiskala v Ljubljani*, se da utemeljiti tudi na pomenski ravnini, in tedaj poteka izpeljava tako, da napove drugačne razmere:

4) Slovenščina. Trpnik na *se*. Tip *knjigo se je tiskalo v Ljubljani* je manj pogosten kot tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani*. Brezosebkovni trpnik se namreč rabi samo v 3. osebi ednine, osebkovni pa tudi v 3. osebi neednine.

Dvojnici: tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani* in tip *knjigo se je tiskalo v Ljubljani*. – Izpeljava poteka v skrajno nenaravnem okolju »prehodnost«.

1. Domneve naravne skladnje:

1.1. >nat (tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani*, tip *knjigo se je tiskalo v Ljubljani*)

Tj., tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani* je bolj naraven od tipa *knjigo se je tiskalo v Ljubljani*. – Tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani* je večpomenski (moti nas možni srednjiški pomen), tip *knjigo se je tiskalo v Ljubljani* pa ima samo trpni pomen. Drugi tip je zaradi enopomenskosti ugodnejši za ogovorjenega, zato mora biti omenjen na mestu B lestvice. Načelo ugodnega za ogovorjenega, točka (a) v seznamu aksiomov.

1.2. >nat (bolj, manj) / pogostno

Tj., bolj pogostno je naravnejše od manj pogostnega. – To je kar načelo pogostnosti, točka (d) v seznamu aksiomov.

2. Pravila križnega ujemanja:

2.1. vrednost A teži po povezovanju z vrednostjo Č,

2.2. vrednost B teži po povezovanju z vrednostjo C.

3. Posledice:

Če jezik loči, v okviru trpnika na *se*, med brezosebkovnim in osebkovnim trpnikom, tako da je eden bolj pogosten, drugi pa manj pogosten, tedaj teži brezosebkovni trpnik, da bi bil bolj pogosten, in osebkovni trpnik teži, da bi bil manj pogosten. Q.E.D. (Ne pričakujemo obratnih razmer.)

Izpeljava 4 napoveduje nasprotne razmere od izpeljave 3. Ker stojimo na stališču, da so napovedi izpeljave 3 pravilne, in da so torej napovedi izpeljave 4 nujno napačne, potrebujemo posebno omejitev, ki bi izločila izpeljavo 4 iz nabora možnih izpeljav. Predlagam naslednjo začetno rešitev:

Omejitev. Če je pri utemeljevanju neke lestvice na voljo izbira med skladenjskim in pomenskim utemeljevanjem, se da nujno prednost skladenjskemu utemeljevanju.

Ta omejitev izloči izpeljavo 4, ker je pri utemeljevanju njene lestvice 1.1 res bila izbira med skladenjskim in pomenskim utemeljevanjem, a smo se zoper narek omejitve naslonili na pomensko utemeljevanje. – Z omejitvijo je pomensko utemeljevanje izločeno samo v tistih primerih, ko pomensko utemeljevanje tekmuje s skladenjskim. Sicer je pomensko utemeljevanje še naprej dovoljeno. Omejitev se zdi kot prvi približek kar smiselna, saj se razume, da naj bi v okviru skladnje imelo prvo besedo ravno skladenjsko razmišljanje.

O razmerju med obema podvrstama trpnika na *se* se da sestaviti še naslednja izpeljava:

5) Slovenščina. Trpnik na *se*, obe podvrsti. V tipu *knjiga se je tiskala v Ljubljani* je prizadeto premaknjeno s svojega osnovnega položaja. V tipu *knjigo se je tiskalo v Ljubljani* je prizadeto na svojem osnovnem položaju. Glej 4. Opomba.

Dvojnici: tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani* in tip *knjigo se je tiskalo v Ljubljani*. – Izpeljava poteka v skrajno nenaravnem okolju »prehodnost«.

1. Domneve naravne skladnje:

1.1. >nat (+, –) / brezosebkovni trpnik

Tj., brezosebkovni trpnik je bolj naraven od osebnega. – Brezosebkovni trpnik je brezosebkovna zgradba, slednja pa je naravna, ker pogosto opisuje človekove dejavnosti, pomembne za preživetje, npr. *Janeza žeja, Janeza zebe, podiralo je drevesa, deževalo je*. – Načelo ugodnega za govorečega, točka (a) v seznamu aksiomov.

1.2. >nat (+, –) / premik prizadetega v levo

Tj., premik v levo je bolj naraven kot odsotnost takega premika. – Vsak premik v levo je naraven, točka (g) v seznamu aksiomov.

2. Pravila križnega ujemanja:
   2.1. vrednost A teži po povezovanju z vrednostjo Č,
   2.2. vrednost B teži po povezovanju z vrednostjo C.
3. Posledice:

Če jezik loči med tipom *knjiga se je tiskala v Ljubljani* in tipom *knjigo se je tiskalo v Ljubljani*, tako da vsebuje en tip prizadeto na osnovnem mestu (in situ), drugi tip pa ne, tedaj teži tip *knjigo se je tiskalo v Ljubljani*, da bi bilo njegovo prizadeto na osnovnem mestu, in tip *knjiga se je tiskala v Ljubljani* teži, da bi njegovo prizadeto doživelo premik. Q.E.D. (Ne pričakujemo obratnih razmer.)

4. Opomba. V točki 3 se deloma opiram na duha tvorbene slovnice. V tipu *knjigo se je tiskalo v Ljubljani* je skladenjska enota *knjigo* kot prizadeto odvisna od slovarske enote *TISKATI* in dobi sklon (namreč tožilniškega) od nje. V TEM smislu je prizadeto *knjigo* na svojem osnovnem mestu (in situ). Nasprotno v tipu *knjiga se je tiskala v Ljubljani* prizadeto *knjiga* ni več pod pokroviteljstvom glagola *tiskati* in ni na svojem osnovnem mestu. Sklon (namreč imenovalniškega) dobi na način, na katerega dobijo sklon osebki (namreč od vsakokratne osebne glagolske oblike). – Pojem »osnovno mesto« (in sopomenski mednarodni pojem »in situ«) se NE nanaša na površinsko stavo neke skladenjske enote. V obeh naših zgledih je prizadeto v površinski zgradbi navedeno nalašč na istem mestu, namreč na začetku stavka.

Nekaj besed o tipu *knjigo se je dalo/pustilo tiskati v Ljubljani* nasproti tipu *knjiga se je dala/pustila tiskati v Ljubljani*. V tej zvezi naj poročam o preizkusu, ki sem ga pred časom opravil z nekaterimi poskusnimi osebami. Vprašal sem jih, kateri od naslednjih dveh stavkov je pravilen s stališča knjižne norme: *ni se je dalo tiskati v Ljubljani* in *ni se jo dalo tiskati v Ljubljani*. Večina vprašanih se je v skladu z mojimi pričakovanji odločila za prvo možnost. Vendar sta v resnici oba odgovora napačna, saj je knjižno samo *ni se dala tiskati v Ljubljani*. Morda kaže ta bežna poizvedba, da uporabniki občutijo tip *išče se Uršo Plut* v tem posebnem primeru (namreč z glagoloma *dati/pustiti*) kot knjižnega.

Soočimo zdaj oba trpnika na *se* z brezosebkovno zgradbo *takrat se je tiskalo ročno*. Ta zgradba je bolj naravna od trpnika na *se*, saj je v njej izraženih še manj udeleženskih vlog kot v trpniku, torej velja načelo najmanjšega napora, točka (b) v seznamu aksiomov: >nat (tip *takrat se je tiskalo ročno*, tip *knjigo se je tiskalo v Ljubljani*). Vsekakor je brezosebkovnost pri *takrat se je tiskalo ročno* pričakovana, če je podana že pri eni od obeh podzvrstí trpnika na *se*.

Trditev, da trpnik na *se* v knjižnem jeziku ne trpi prislovnega določila vršilca/nosilca, je sicer resnična, toda v neprisiljenem pogovornem jeziku že naletimo na marsikaj drugačnega. Maja 2005 sem slišal v gostilni stavek *kako se je ona spraševala od mene družbo* v pomenu ‘kako sem jo spraševal(a) (šolski predmet) družbo’ s presenetljivim prislovnim določilom vršilca/nosilca v okviru trpnika na *se*. Izdelal sem še naslednja vzporedna zgleda: *kako se je ona pustila spraševati od mene družbo* in *kako se je ona*

dala spraševati od mene družbo. Res so vsi taki zgledi najbrž redki. Dajo pa misliti, da navzočnost t.i. splošnoosebnega *se* ne izriva kar samodejno prislovnega določila vršilca/nosilca, in ta okolnost spodbuja k nadaljevanju razprave o skladenjski vlogi splošnoosebnega *se*, razprave, ki se za sedaj odvija samo v okviru tvorbene slovnice.

Kot drobno zanimivost dalje navajam, da španska predpisovalna slovnica prav tako ne trpi prislovnega določila vršilca/nosilca v trpniku na *se*, toda v resnici se je celo znanemu politiku in bivšemu predsedniku vlade Felipeju Gonzálezu zapisalo v uglednem dnevniku El País: *el terrorismo no debe atacarse aisladamente por las naciones que lo padecen* (Butt ь Benjamin 2000: 390) terorizem se ne sme napadati posamično od držav, ki trpijo zaradi njega 'ne gre, da bi se terorizma vsaka prizadeta država lotevala sama'. (González se je izrazil, kot se je, čeprav je imel na voljo tudi trpnik s trpnim deležnikom, pri katerem je prislovno določilo vršilca/nosilca kajpak dovoljeno.)

Podobno je v francoščini. Zdaj že pokojni predsednik Francije François Mitterand je izjavil na televiziji: *Tout ce qui touche à l'indépendence nationale et à l'intégrité du territoire ne se décide ni à Moscou, ni à Washington, ni à Genève. Cela ne se décide à Paris que par moi-même* (Grevisse 1993:488 po dnevniku Monde 15. julija 1983) 'vse, kar zadeva neodvisnost države in nedotakljivost ozemlja, se ne odloča niti v Moskvi niti v Washingtonu niti v Ženevi. To se odloča v Parizu samo od mene'. – Drugih romanskih trpnikov na *se* nisem pritegnil, nedvomno pa bi postregli z nadaljnjimi mikavnostmi.

Jezikovni priročniki španščine in francoščine rohnijo proti takim zgradbam, a začuda nikoli ne izdajo razloga za kremženje. Bržkone deluje iz ozadja spoštovanje predpisovalcev do zgodovinskih počel jezika. Zgradba na *se* je namreč po izvoru vse kaj drugega kot trpnik in je trpniški pomen privzemala šele polagoma in nepopolno. Zato začetkoma vsekakor ni trpela prislovnega določila vršilca/nosilca, pozneje ga nekaj časa je izražala, a so se predpisovalne slovnice postavile po robu in za sedaj skoraj zmagale.

Tudi v slovenščini se je nekoč trpnik na *se* rabil s prislovnim določilom vršilca/nosilca. To navaja Martina Orožen (1969) za 18. stoletje (pisava zgledov delno poknjižena od mene):

Dajnko: *Kda pa so to vidili, so spoznali, da je beseda tak, kak se je nim od deteta povedala*;

Gutsmann: *Zakai od vass se je Gospudova besieda rezglasila*.

Toda razvoj se v naši sodobnosti nadaljuje. Po moji sodbi je treba o slovenskem, španskem in francoskem trpniku na *se* ugotoviti, da (spet) dopušča rabo prislovnega določila vršilca/nosilca, a da je taka raba za sedaj manj razvita kot pri trpniku s trpnim deležnikom. Morda smemo sklepati, da trpnik na *se* sili v razmerje s kakim soodnosnim tvornikom, zaradi česar se prislovno določilo vršilca/nosilca zdaj pritajeno širi tudi v trpnik na *se*. V naslednjih desetletjih se nam na tem področju vsekakor obeta zanimiv razvoj.

Literatura

John Butt in Carmen Benjamin, 2000: *A new reference grammar of modern Spanish*. Tretja izdaja. London: Arnold.

Gertraud Fenk-Oczlon, 1991: Frequenz und Kognition – Frequenz und Markiertheit. *Folia Linguistica* 25, 361–94.

Vojko Gorjanc, 2002: *Jezikoslovna načela gradnje računalniških besedilnih zbirk strokovnih jezikov*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Maurice Grevisse, 1993: *Le bon usage*. Trinajsta izdaja, priredil André Goosse. Gembloux: Duculot.

Wilhelm Havers, 1931: *Handbuch der erklärenden Syntax*. Heidelberg: Winter.

Martina Orožen, 1969: Raba pasiva in medija v knjižnem jeziku 18. stoletja. *V. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ciklostirano. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Summary

Natural Syntax (a branch of Naturalness Theory) defines the presuppositions with whose help the following state of affairs in the Slovenian passive can be predicted:

(1) The reflexive passive is less frequent tokenwise than the past participle passive. This is predicted by aid of the naturalness scales >nat (reflexive passive, past participle passive) and >nat (more frequent, less frequent).

(2) The personal reflexive passive is used almost only in the third persons, whereas the past participle passive is used in all persons. This is predicted by aid of the naturalness scales >nat (personal reflexive passive, past participle passive) and >nat (all grammatical persons, only 3rd grammatical person).

(3) The impersonal reflexive passive is less frequent tokenwise than the personal one. This is predicted by aid of the naturalness scales >nat (impersonal reflexive passive, personal reflexive passive) and >nat (more frequent, less frequent).

(4) In the impersonal reflexive passive the patient is in situ, whereas in the personal subtype the patient is not in situ. This is predicted by aid of the naturalness scales >nat (+impersonal reflexive passive, –impersonal reflexive passive) and >nat (+leftward movement of the patient, –leftward movement of the patient).

The alignment of corresponding naturalness values is chiastic.

The naturalness scales follow from the basic parameters (or »axioms«) enumerated at the beginning of the paper. Predictions are calculated in the derivations, whose chief elements are a pair of naturalness scales and the rules governing the alignment of corresponding naturalness values. Parallel and chiastic alignments are distinguished, in complementary distribution. In the derivations involving the passive, chiastic alignment is indicated, being mandatory in derivations limited to unnatural environments. (This paper has to do with transitivity, a phenomenon of very low naturalness in Natural Syntax.)

It is argued that the first and second grammatical persons are more natural than the third grammatical person.

Attention is drawn to the circumstance that the express mention of the agent/carrier is slowly (re)entering the reflexive passive.